
O'zbekiston Respublikasida saylov jarayonlarini shakllanish bosqichlari

Boltabayev Baxtiyor Sabirjonovich,
b.boltaboev@gmail.com
PhD, o'qituvchi,
Namangan davlat universiteti

Annotatsiya *Mustaqillik yillarida mamlakatda demokratik tamoyillarga asoslangan saylov tizimi yaratish, fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklarini ta'minlash hamda davlat boshqaruvida xalq ishtirokini kengaytirishga qaratilgan izchil islohotlar amalga oshirildi. Mazkur maqolada O'zbekiston respublikasi o'z mustaqilligini qo'lga kiritganidan so'ng saylov jarayonlarini shakllanishi, saylov bo'yicha qonunlar, qarorlar, farmonlarni qabul qilish jarayonlari, partiyalarning shakllanishi masalalari atroflicha yoritib berilgan. Shuningdek, saylov jarayonlarida ochiqlik, oshkoralik va adolat tamoyillarining roli, ularning fuqarolik jamiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati ham tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar *Saylov kodekslari, erkin va demokratik saylovlarni tashkil qilish, saylov qonunchiligi, saylov kampaniyalari, deputatlar, siyosiy partiyalar, saylovlardagi nomzodlar masalasi, nomzodlarning dasturlari*

Этапы формирования избирательных процессов в Республике Узбекистан

Болтабаев Бахтиёр Сабиржонович,
b.boltaboev@gmail.com
PhD, преподаватель,
Наманганский государственный университет

Аннотация *В годы независимости в стране были реализованы последовательные реформы, направленные на создание избирательной системы, основанной на демократических принципах, обеспечение политических прав и свобод граждан, а также расширение участия народа в управлении государством. В данной статье подробно освещаются процессы формирования избирательных процедур в Республике Узбекистан после обретения независимости, принятие законов, постановлений и указов, связанных с выборами, а также вопросы формирования политических партий. Кроме того, анализируется роль принципов открытости, прозрачности и справедливости в избирательных процессах и их значение в развитии гражданского общества.*

Ключевые слова *Избирательные кодексы, организация свободных и демократических выборов, избирательное законодательство, избирательные кампании, депутаты, политические партии, вопросы кандидатов на выборах, предвыборные программы кандидатов*

Stages of formation of electoral processes in the Republic of Uzbekistan

Boltabayev Baxtiyor Sabirjonovich,
b.boltaboev@gmail.com
PhD, Lecturer,
Namangan State University

Annotation *During the years of independence, consistent reforms were carried out in the country aimed at establishing an electoral system based on democratic principles, ensuring the political rights and freedoms of citizens, and expanding public participation in state governance. This article provides a detailed analysis of the formation of electoral processes in the Republic of Uzbekistan after gaining independence, including the adoption of laws, decrees, and resolutions related to elections, as well as the development of political parties. Furthermore, the role of the principles of openness, transparency, and fairness in electoral processes and their importance in the development of civil society are examined.*

Keywords *Electoral codes, organization of free and democratic elections, electoral legislation, election campaigns, deputies, political parties, candidates in elections, candidates' programs*

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda xalqaro huquq andozalari va talablariga, ilg'or chet el yuridik tajribasiga va milliy-tarixiy an'analariga va o'z Konstitutsiyasiga mos saylov qonunchilik tizimi yaratildi.

Bugungi kunda dunyoda fuqarolarning saylov huquqlari va erkinliklarini ta'minlash, erkin va demokratik saylovlarni tashkil qilish va o'tkazish to'g'risida 30 dan ortiq xalqaro huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Ushbu hujjatlarning aksariyat qoidalari va tamoyillari O'zbekiston Respublikasining milliy saylov qonunchiligida to'liq aks etgan (Rustamboyev, 2007).

O'zbekiston saylov qonunchiligini chet davlatlar saylov qonunchiligidan farqli tomoni, bizning milliy qonunchiligimizda xorijdan ajralib turuvchi – xalqimiz an'anaviy qadriyatlari va mentalitetini ifoda etadigan bir qator xususiyatlar mavjudligidadir.

Saylov qonunchiligi va kampaniyalari O'zbekistonda amalga oshirilayotgan demokratik islohotlarning uzviy tarkibiy qismidir. O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgan kundan boshlab ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan totalitarizmdan demokratik huquqiy davlat va adolatli fuqarolik jamiyati sari dadil qadamlar bilan oldinga intilmoqda. Saylov qonunchiligi va amaliyoti O'zbekistonda amalga oshirilgan islohotlarning

asosiy tamoyillari sifatida quyidagilarda o'z aksini topadi:

- birinchidan, islohotlar davlatning milliy manfaatlariga mosligi, ya'ni mustaqillikni himoya qilishga qaratilganligi;
- ikkinchidan, islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganligi; uchinchidan, demokratik o'zgarishlar darajasining xalq ruxiyatiga,
- mentalitetiga mosligi;
- to'rtinchidan, tarixiy milliy tajribaga tayanish;
- beshinchidan, xalqaro huquq andozalari va talablarini e'tiborga olish.

Bu saylov qonunchiligining asosiy maqsadi samarali, ishchan vakillik organlarini saylash va yuksak fuqarolik siyosiy va huquqiy madaniyatli saylovchilarni shakllantirishdir.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgandan so'ng saylov qonunchiligi taraqqiyotida to'rtta asosiy bosqichni ko'rsatish mumkin.

Birinchi bosqich Konstitutsiya qabul qilinishidan (1992 yil dekabr) mustaqil O'zbekistonning birinchi milliy parlamenti – ko'p partiyaviylik asosida Oliy Majlisning amalda shakllanganicha (1995 yil yanvar) bo'lgan davrni o'z ichiga oladi.

Ushbu bosqichda 1993 yil 28 dekabrda qabul qilingan "O'zbekiston Respublikasi Oliy

Majlisiga saylovlar to'g'risida"gi (1994) birinchi qonunmamlakatda yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy vaziyatni hisobga olgan holda, islohotlarning o'sha bosqichida imkon qadar dunyoda mavjud umume'tirof etilgan ko'ppartiyaviylikka asoslangan saylovlarni tashkil etish tajribasini o'zida aks ettirdi. Aynan shu bosqichda – 1994 yil 5 mayda yana bir muhim hujjat – "Fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonun (1994) qabul qilindi. Bu esa O'zbekiston ixtiyoriy ravishda, hech qanday shart va istisnalarsiz qo'shilgan jahon hamjamiyati oldida tegishli majburiyatlarni o'z zimmasiga olgan inson huquqlari bo'yicha xalqaro huquqiy hujjatlarda qayd etilgan standartlarga mos ravishda saylovchilarning saylov huquqini asoslab berdi.

1994 yilda parlament saylovlari yakunlariga ko'ra Birinchi chaqiriq Oliy Majlis tarkibida ikkita siyosiy partiya o'z fraksiyalari asosida faoliyat olib bordilar. Bu partiyalar vakillari parlamentda va davlat hokimiyatining mahalliy vakillik organlarida ko'pchilikni tashkil etdi.

Ikkinchi bosqich 1995-2000 yillarni o'z ichiga olib, saylov tizimining demokratik asoslarini mustahkamlash va saylovlar to'g'risidagi qonunlarga tegishli o'zgartirishlar kiritish bo'yicha bir qancha amaliy ishlar amalga oshirildi.

Xususan, doimiy faoliyat ko'rsatuvchi mustaqil organ "Markaziy saylov komissiyasini tuzish haqida" qonun (1994) qabul qilindi va O'zbekiston tarixida ilk bor O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi tuzildi.

Shu bilan bir qatorda bu davrning o'ziga xos tomonlaridan, deputatlikka mustaqil nomzodlarni ilgari surishning aniq mexanizmi ishlab chiqildi va saylovlar to'g'risidagi qonunlardan rasman "besh foizlik to'siq" haqidagi qoida chiqarib tashlandi.

1999 yil 19 avgustda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylovlar hamda xalq deputatlari viloyat, tuman va shahar Kengashlariga saylovlar to'g'risidagi

qonunlarga bir qator jiddiy o'zgartirishlar, xususan umume'tirof etilgan tamoyillar kiritildi.

1999 yilga parlament saylovlari uchun 1996 yilning 26 dekabrda qabul qilingan "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi qonuni(1996) yangi huquqiy maydon yaratdi. Buning natijasida siyosiy partiyalarda Oliy Majlisda o'z siyosatini uyushgan holda o'tkazish uchun parlament fraksiyalarini tuzishdek qonuniy aniq tus olgan maqsadlari paydo bo'ldi. Davlatga qarashli OAV dan foydalanishda teng huquqlilikni ta'minlash darajasi ortdi. Bu "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi Qonuni, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi Qonuni, "Xalq duputatlari viloyat, tuman va shahar kengashlariga saylov to'g'risida"gi Qonunlarining "Saylovoldi tashviqoti" nomli boblarida o'z aksini topdi.

1999 yilgi parlament saylovlaridan oldin beshta partiya ro'yxatdan o'tdi. Ko'pchilik ekspertlarning fikriga ko'ra, siyosiy partiyalar tomonida ilgari surilgan nomzodlar sonining ko'pligi mamlakat parlamentida ham partiyalar vakillarining umumiy soni shunga mos ravishda ortadi deb tahmin qilingandi. Biroq siyosiy partiyalarning saylovlarga tayyorgarliklarining bo'shligi, saylovoldi dasturlaridagi ko'pgina bandlar hayotdan uzoqligi, ular o'rtasidagi tafovutning kamligi hamda nomzodlar o'z partiyalari nuqtai nazarini yetarlicha asoslay olmasliklari Oliy Majlis tarkibida partiyalar vakillarining kamayishiga olib keldi (Saidov, 2005). Natijada bu o'rinlarga fuqarolar tashabbuskor guruhlarining vakillari kelishdi.

Uchinchi bosqich ikki palatali Oliy Majlis tizimining joriy etilishi bilan bog'liqdir. 2002 yil 27 yanvar kuni o'tkazilgan referendum yakunlariga ko'ra Oliy Majlis o'rnida ikki palatali (bikemeral) parlament o'z ishini boshladi. Bu davrning o'ziga xos jihati shundan iboratki, ko'pchilik demokratiya keng tarqalgan davlatlardagidek O'zbekiston Respublikasi Parlamenti ham professionallashib, qonun ijodkorligi va

boshqa vazifalarni bajarishi yangi bosqichga ko'tarildi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi hududiy saylov okruglari bo'yicha ko'ppartiyaviylik asosida saylanadigan 120 deputatdan iboratligi belgilandi (O'z.Res.Konstitutsiyasi, 2008). Oliy Majlis yuqori palatasi – Senat, hududiy vakillik palatasi bo'lib, senatorlar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyat, tuman va shaharlar davlat xokimiyati vakillik organlari deputatlarining tegishli qo'shma madlislarida mazkur deputatlar orasidan yashirin ovoz berish yo'li bilan 6 kishidan saylanadi. Senatning 16 nafar a'zosi esa fan, san'at, adabiyot, ishlab chiqarish sohasida faoliyat yuritayotgan eng obro'li odamlar orasidan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan tayinlanishi² ham aksini topdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.Karimov Oliy Majlis Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisidagi ma'ruzasida ta'kidlanganidek, "ilk bor ikki palatali parlamentga bo'lib o'tgan saylovlar O'zbekistonning yangi tarixida alohida, g'oyat muhim o'rin egalladi" (O'z.Res.Konstitutsiyasi, 2008).

Qolaversa, aynan bu davrda kuchga kirgan, ya'ni 2007 yil 11 aprelda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan imzolangan "Davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirish to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy qonun katta o'rin egallaydi. Konstitutsiyaviy Qonunning maqsadiga davlat boshqaruvini yangilash va yanada demokratlashtirish hamda mamlakatni modernizatsiya qilishda siyosiy partiyalarning rolini kuchaytirishni maqsad qilib qo'ygan bo'lib, bunda davlat hokimiyati organlarining shakllantirilishi, joylarda mahalliy davlat hokimiyati organlarining faoliyat yuritishi, qonun chiqaruvchi organlarda hujjatlarning qabul qilinishi, joylarda ijtimoiy, siyosiy, huquqiy masalalarni hal etishda siyosiy partiyalarning ta'sirchanligini kuchaytirish va

ular faoliyatining samaradorligini oshirishni tushunish mumkin. Yana bir ahamiyatli jihat, bu siyosiy partiyalar faoliyatida muxolifat tushunchasining kiritilishi bilan bog'liqdir.

To'rtinchi bosqich 2008 yil 4 dekabrda O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining o'n oltinchi yalpi majlisida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi tomonidan qabul qilingan "Saylov to'g'risidagi qonun hujjatlari takomillashtirilishi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasining ayrim qonunlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni ma'qullanib, 2009 yilgi parlament saylovlarida amalda foydalaniladi. Ushbu Qonunga muvofiq, Qonunchilik palatasidagi deputatlik o'rinlari soni 120 tadan 150 taga oshdi. Shu bilan birga 135 nafar depugat xududiy bir mandatli saylov okruglaridan ko'ppartiyaviylik asosida saylanadi. Shu tariqa respublikadagi saylov okruglar soni 120 tadan 135 tagacha ko'paytirilishi belgilandi. 15 nafar deputat esa atrof-muhitni asrash, tabiatni muhofaza qilish, buni huquqiy jihatdan ustuvor bilib, O'zbekiston ekologik harakatidan saylanadi.

Mazkur Qonunga kiritilgan o'zgartishlar saylovchilar imzosini to'plash haqidagi talablarni ellik ming imzodan qirq ming imzoga tushirish yo'li bilan siyosiy partiyalarning Oliy Majlisning Qonunchilik palatasiga saylovda ishtirok etish imkoniyati kengaytirilishini ta'minlaydi. Siyosiy partiyalar saylovda faol ishtirok etishi uchun ko'proq imkoniyat yaratish maqsadida saylovda ishtirok etishni mo'ljallayotgan partiya O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida ro'yxatga olinishi kerak bo'lgan muddat qisqartirilib, u saylov kampaniyasi boshlanganligi e'lon qilingan kundan kamida olti oy o'rniga kamida to'rt oy deb belgilandi.

"O'zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi, "Siyosiy partiyalar to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida"gi, "O'zbekiston Respublikasi Oliy

Majlisi Qonunchilik palatasining Reglamenti to'g'risida"gi qonunlarga, "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonunga va boshqa qonunlarga kiritilgan o'zgartishlarda saylovchilar tashabbuskor guruhlarining saylovda ishtirok etishi, shu jumladan, bunday tashabbuskor guruhlar tomonidan O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga, Qonunchilik palatasi depugatligiga, shu- ningdek, mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlari depugatligiga nomzodlar kursatish instituti tugatildi (Karimov, 2005). Saylov tizimini va saylov to'g'risidagi qonunlarini yanada liberallashtirish va demokratlashtirish maqsadida "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida"gi qonunga "Siyosiy partiyaning vakolatli vakili" deb nomlangan alohida 17-modda kiritildi. Bu vakolatli vakillar saylov chastkasida ovozlarni sanab chiqishda ishtirok etish, imzo varaqalarining to'g'ri to'ldirilganligi Markaziy saylov komissiyasi tomonidan tekshirilishi jarayonida qatnashishi mumkin. Saylovchilarning yig'ilishlari uchastka saylov komissiyalari tomonidan tashkil etiladi, degan qoida yangi tahrirda "Saylovchilarning yig'ilishlari siyosiy partiyalar tomonidan mustaqil ravishda o'tkaziladi. Saylovchilarning

yig'ilishlari o'tkaziladigan joy va vaqti, qoida tariqasida, uchastka saylov komissiyalari bilan kelishib olinadi", degan norma bilan almashtirildi.

O'zbekiston Respublikasida saylov jarayonlarining shakllanish bosqichlari mamlakatning mustaqillik yillarida olib borilgan siyosiy, huquqiy va institutsional islohotlar bilan chambarchas bog'liqdir. Mustaqillikdan so'ng saylov tizimi demokratik tamoyillarga asoslangan holda bosqichma-bosqich rivojlantirildi, bunda xalqaro standartlarga mos ravishda saylov kodekslari va qonunchilik bazasi shakllantirildi. Ushbu jarayonlarda siyosiy partiyalarning faoliyati kengayib, fuqarolarning siyosiy huquq va erkinliklarini ta'minlashning huquqiy kafolatlari yaratildi. Saylov jarayonida oshkoralik, adolat va ochiqlik prinsiplari mustahkamlandi, bu esa fuqarolik jamiyatining shakllanishi va demokratik davlat qurilishi uchun muhim shart-sharoitlarni yaratdi.

Shunday qilib, O'zbekistonda saylov tizimining shakllanishi mamlakat siyosiy tarixida muhim davrni tashkil etib, demokratik boshqaruvning barqaror mexanizmlarini shakllantirishda, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirishda va huquqiy davlat asoslarini mustahkamlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov, D., & Hamidova, K. (2009, January 17). Мутахассис минбари. Ўзбекистон овози.
2. Karimov, I. A. (2005). Бизнинг бош мақсадимиз – Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Тошкент: Ўзбекистон.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (2008). Тошкент: Ўзбекистон.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi to'g'risida Qonun. (1994). Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 5–6, 95-модда.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga saylov to'g'risida Qonun. (1994). Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 1, 6-модда.
6. O'zbekiston Respublikasi siyosiy partiyalar to'g'risida Qonun. (1996). Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 5, 36-модда.
7. O'zbekiston Respublikasi fuqarolar saylov huquqlarining kafolatlari to'g'risida Qonun. (1994). Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Ахборотномаси, 5, 127-модда.

8. Rustamboyev, M. (2007). Сайлов тизими: демократлаштиришнинг муҳим босқичи. Фуқаролик жамияти, 4(12), 18.
9. Saidov, A. (2005). Ўзбекистон Республикасининг конституцияси ва сайлов тизими. Тошкент: ТДЮИ.